

บทที่ 7

การสังเคราะห์และสรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การใช้การศึกษาและการพัฒนาชุมชน เพื่อยับยั้งการย้ายถิ่นของสตรีชนบทภาคเหนือ เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือ PAR มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาทำความเข้าใจถึงสาเหตุ/ปัจจัย ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นของสตรีชนบท การศึกษาความพร้อมด้านทรัพยากรบุคคล องค์กร ที่มีอยู่ในชุมชน ตลอดจนการจัดกิจกรรมการศึกษาและการพัฒนาร่วมกันระหว่าง ชาวบ้าน นักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน นักวิจัย บนพื้นฐานของปัญหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยหวังว่าผลจากการวิจัยครั้งนี้ จะสามารถลดหรือยับยั้งการย้ายถิ่นของสตรีชนบทต่อไป การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกเอาหมู่บ้านปางมะโอ หมู่ที่ 10 ตำบลวังเงิน อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เป็นหมู่บ้านกรณีศึกษา เนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้มีปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของสตรี โดยเฉพาะเยาวชนสตรีเป็นจำนวนมาก

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะใหญ่ ๆ คือ ระยะแรก เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลพื้นฐานด้านต่าง ๆ ของชุมชนอย่างละเอียด เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาถึงสาเหตุ/ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่น ระยะที่ 2 การศึกษาถึงสาเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้คนในชุมชน โดยเฉพาะสตรีเกิดการย้ายถิ่น ระยะที่ 3 เป็นการสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกับชุมชน ทั้งที่เป็นกิจกรรมทางด้านการศึกษา และกิจกรรมการพัฒนาชุมชนควบคู่กันไป ตามความพร้อมของชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมดังนั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงต้องอาศัยการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนอย่างใกล้ชิด เพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตัวผู้วิจัยจึงต้องเข้าไปคลุกคลี สร้างความคุ้นเคย จนเกิดการยอมรับจากชาวบ้านเสมือนหนึ่งว่าเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน การเข้าไป

อาศัยอยู่ในชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลและทำกิจกรรมทางด้านการศึกษาและการพัฒนากับชาวบ้าน ใช้เวลานานถึง 2 ปีครึ่ง ดังนั้นจึงนับได้ว่าตัวผู้วิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำวิจัยครั้งนี้ นอกจากนั้นการได้มาซึ่งข้อมูลต่าง ๆ ยังได้อาศัยเครื่องมืออื่น ๆ มาช่วยในการศึกษาวิจัย ประกอบด้วย แบบบันทึกข้อมูลภาคสนาม แบบสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และเทคนิคการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal) หรือ PRA

นอกจากการใช้เครื่องมือดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยยังได้ศึกษารวบรวมข้อมูลจาก เอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี การย้ายถิ่น การศึกษา และการพัฒนา เพื่อนำมาช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในงานวิจัยฉบับนี้ สำหรับการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลภาคสนาม ตลอดเวลา และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ก่อนการวิเคราะห์ข้อมูล ได้ทำการแยกแยะข้อมูลที่ได้ออกเป็นหมวดหมู่ แล้วนำมาประมวล วิเคราะห์และตีความเพื่อสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่มองเห็นต่อไป

สรุปผลการวิจัย

จากกรอบความคิดในการวิจัยที่กำหนดไว้ ผลการวิจัยสามารถอธิบายกรอบความคิดดังกล่าว และข้อค้นพบเพิ่มเติมที่ได้จากการวิจัยดังต่อไปนี้

1. สาเหตุ/ปัจจัยที่มีผลต่อการย้ายถิ่นของสตรีในชุมชน ปัจจัยที่พบว่ามีผลต่อการย้ายถิ่นของสตรีในชุมชนประกอบด้วยปัจจัยหลัก ๆ ได้แก่

1.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและอาชีพ อันได้แก่ การที่สตรีในชุมชนขาดโอกาสในการประกอบอาชีพ ซึ่งส่งผลให้สตรีมีรายได้ต่ำไม่พอยังชีพ การไม่มีกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน การมีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ รายได้น้อย

1.2 ปัจจัยทางการศึกษา สตรีในชุมชนแห่งนี้ยังขาดโอกาสทางการศึกษา ซึ่งในที่นี่ไม่ได้หมายถึงโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้น แต่ยังขาดโอกาสทางการศึกษาที่เป็นการศึกษาอกระบบโรงเรียน ดังนั้นในกลุ่มของสตรีจึงต้องการขวนขวายหาโอกาสทางการศึกษาที่ดีกว่าให้แก่ตนเอง ซึ่งภายในชุมชนไม่มีให้ หรือถ้ามีก็เป็นสิ่งที่ไม่ตรงตามความต้องการของตนเอง จึงต้องดิ้นรนออกไปศึกษาหาประสบการณ์นอกชุมชน

1.3 อิทธิพลของข้อมูลข่าวสาร ปัจจุบันนี้เป็นยุคของสังคมข้อมูลข่าวสาร ที่ข่าวสารจากทุกแห่งในประเทศหรือแม้แต่ในต่างประเทศ สามารถติดต่อกันได้ทั่วถึง โดยผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ ทำให้เป็นตัวเร่งให้เกิดการย้ายถิ่นมากขึ้น

1.4 ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบค่านิยมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ค่านิยมในการเลียนแบบ เอาอย่าง ค่านิยมด้านวัตถุ ค่านิยมทางเพศ นอกจากนั้นยังมีปัจจัยในเรื่องระบบการควบคุมทางสังคมที่อ่อนแอลงจากกระบวนการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่นิยมเดินทางไปทำงานในสถานที่ที่มีญาติพี่น้องไปทำงานอยู่ก่อนแล้ว

2. ความพร้อมของชุมชนในการจัดกระบวนการทางการศึกษาและการพัฒนา จากการศึกษาพบว่า ในชุมชนมีความพร้อม/ศักยภาพอยู่ระดับหนึ่ง ถ้าสามารถเสริมสร้างให้เข้มแข็งขึ้นได้ ก็จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยในการสร้างปัจจัยดึงดูดให้คนในชุมชนมองเห็นแนวทางการทำกิจกรรมด้านอาชีพ เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว และสร้างความมั่นใจให้แก่ชุมชนว่า ชุมชนก็สามารถที่จะพึ่งตนเองได้ในที่สุด ศักยภาพที่พบว่ามีอยู่และมีแนวทางที่จะส่งเสริม พัฒนาก็มีความเข้มแข็งขึ้น ได้แก่ ศักยภาพของผู้นำ กลุ่มบุคคล/องค์กร เช่นผู้นำกลุ่มต่าง ๆ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ เป็นต้น นอกจากนี้ในชุมชนยังมีทรัพยากรด้านวัตถุและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการจัดกิจกรรมทางการศึกษาและการพัฒนาของชุมชนได้

3. การใช้กระบวนการทางการศึกษาและการพัฒนาชุมชน เพื่อยับยั้งการย้ายถิ่นของสตรีในชุมชน จากกระบวนการดังกล่าวทำให้เกิดผลต่อชุมชน และสตรีที่อาศัยอยู่ในชุมชน ดังนี้

3.1 การเกิดแนวคิดในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน จากเดิมที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจว่า การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ต้องอาศัย หรือถูกกำหนดโดยเจ้าหน้าที่จากภายนอก แต่หลังจากการทำวิจัยผ่านไป ได้สร้างความมั่นใจให้แก่ชาวบ้านว่า เขาสามารถพึ่งตนเองได้ ดังแสดงให้เห็นในการร่วมจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน

3.2 ความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน การเกิดขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีกองทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพ กองทุนหมู่บ้านได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นแหล่งเงินทุนภายในชุมชน ลดการพึ่งพาแหล่งเงินทุนจากภายนอกลงได้ระดับหนึ่ง ถ้าหากมีการส่งเสริมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คาดว่ากองทุนหมู่บ้านจะเติบโตขึ้นและเป็นแหล่งเงินทุนในระดับหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี

3.3 การเกิดทัศนคติที่ดีต่อการศึกษาของคนในชุมชน โดยเฉพาะสตรีและเยาวชนสตรี สตรีได้รับการยอมรับและเข้ามามีบทบาทร่วมในกระบวนการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน ในรูปของกลุ่มสนใจ หรือการนิยมนส่งลูกสาวเรียนต่อในระดับที่สูงกว่าประถมศึกษา แทนการส่งลูกไปประกอบอาชีพขายบริการทางเพศ หรือการส่งลูกสาวไปเป็นลูกจ้างแรงงานต่างถิ่น

3.4 การเกิดทัศนคติที่ดีต่อตนเอง การจัดกิจกรรมทางด้านการศึกษาและการพัฒนา ได้สร้างความมั่นใจให้แก่คนในหมู่บ้านโดยเฉพาะสตรีและเยาวชนสตรีว่า ตนเองก็มีความสามารถ/มีศักยภาพ ในตนเองที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ จนได้รับการยอมรับจากชุมชน

3.5 การเกิดทัศนคติด้านอาชีพ กิจกรรมด้านอาชีพที่จัดขึ้น ทำให้คนในชุมชนได้ตระหนักว่า การประกอบอาชีพต่าง ๆ นอกจากจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ตนเองและ

ครอบครัวยแล้ว บางอาชีพถึงแม้ว่าจะเพิ่มรายได้ให้ไม่มากนัก แต่ก็สามารถลดรายจ่ายประจำวันของครอบครัวลงได้

อภิปรายผล

จากการศึกษาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้สตรีในชนบทเกิดการย้ายถิ่นพบว่า สาเหตุของการย้ายถิ่นมาจากปัจจัย ผลักดันภายในชุมชน (Push Factors) และปัจจัยดึงดูดจากภายนอก (Pull Factors) อย่างไรก็ตามการวิจัยครั้งนี้ ได้มุ่งทำความเข้าใจปัจจัยผลักดันภายในชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่นของสตรีในชนบทเป็นหลัก และพบว่า ปัจจัยผลักดันภายในชุมชนที่ทำให้สตรีในชนบทเกิดการย้ายถิ่นได้แก่ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน ซึ่งตรงกับงานวิจัยของ สุณีย์ มัลลิกมาลย์และคณะ (2526) ซึ่งทำการศึกษาเรื่อง ปัญหาโสเภณี การแสวงหามาตรการทางกฎหมายและมาตรการอื่น ๆ ที่เหมาะสมในประเทศไทย และพบว่าสาเหตุที่ผลักดันและจูงใจให้หญิงเข้าสู่อาชีพขายบริการ คือสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ปัจจัยทางด้านการศึกษา โดยเฉพาะปัจจัยทางการศึกษานี้ รวมไปถึงการได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะปัจจุบันเป็นยุคที่ข้อมูลข่าวสารสามารถส่งถึงกันได้ทั่วทุกหนแห่ง สืบในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกชุมชนจึงเปรียบเหมือนเป็นปัจจัยที่ช่วยเร่งเร้าให้คนต้องการย้ายถิ่นออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชนมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีปัจจัยหลายด้านที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของสตรีในชนบท แต่จากการศึกษาพบว่า ภายในชุมชนเองก็มีความพร้อม/ศักยภาพหลาย ๆ ด้าน ที่สามารถส่งเสริม กระตุ้นหรือสนับสนุน ให้เข้ามามีบทบาทในการคลี่คลายปัญหาการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในชุมชน ความพร้อมดังกล่าวได้แก่ ความพร้อมทางด้านบุคคลหรือองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือองค์กรที่เป็นธรรมชาติ หรือที่ถูกจัดตั้งขึ้น บุคคลหรือองค์กรเหล่านี้ มีรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งโยงใยความสัมพันธ์ ให้เป็นไปในลักษณะเห็นอกเห็นใจ ถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นจุดเด่นที่สามารถนำมาพัฒนาให้เป็นประโยชน์ต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน นอกจากนี้ในชุมชนเองยังมี

ทรัพยากรทางกายภาพที่สามารถดึงมาใช้ในการสร้างปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและอาชีพให้แก่คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่างานการศึกษาและการพัฒนา ต้องพยายามทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้ให้ดีพอ แล้วนำมาสร้างเป็นปัจจัยในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและอาชีพให้แก่คนในชุมชน

จากการนำเอากระบวนการทางการศึกษา และการพัฒนาชนบทมาใช้เพื่อขยับยั้งการย้ายถิ่นของสตรีในระดับหมู่บ้าน ทำให้เกิดผลต่อสตรีในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ การเกิดแนวความคิดในการพึ่งตนเอง การมีทัศนคติที่ดีต่อการศึกษา การเกิดทัศนคติที่ดีต่อตนเองโดยสตรีมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้นและเป็นที่ยอมรับของชุมชน การเกิดทัศนคติที่ดีต่ออาชีพที่สามารถทำได้ในชุมชน การสร้างสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เท่ากับเป็นการสร้างพลังให้แก่สตรี ท้ายที่สุดจะช่วยให้สตรีเกิดความมั่นใจในตัวเองที่จะใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนอย่างมีความหมาย ถึงแม้ว่าสิ่งเร้าภายนอกในยุคของสังคมข่าวสารข้อมูลซึ่งเราไม่สามารถหยุดยั้งสิ่งเหล่านี้ได้ และเป็นปัจจัยสำคัญที่จะเร่งเร้าให้เกิดความต้องการหรือส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นของสตรีในเวลาต่อมา แต่การจัดกิจกรรมทางด้านการศึกษาและการพัฒนาที่ก่อให้เกิดผลตามที่ได้อธิบายข้างต้น ก็จะเป็นสิ่งที่จะช่วยให้สตรีมีความเข้มแข็งพอที่จะออกไปเผชิญกับสังคมภายนอกโดยไม่ตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงในสังคมปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานต่าง ๆ

1.1 ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การย้ายถิ่นของประชากรนั้น มีสาเหตุมาจากปัจจัยต้นทางและปัจจัยปลายทาง และงานวิจัยนี้ก็มีมุ่งเจาะลึกเฉพาะสิ่งที่เป็นปัจจัยต้นทางของผู้ย้ายถิ่น อย่างไรก็ตามหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับกระทรวง กรม และจังหวัดจะต้องมุ่งทำความเข้าใจและจัดการกระทำกับปัจจัยปลายทางด้วย เนื่องจากในยุคที่ข้อมูลข่าวสารสามารถติดต่อทั่วถึงกันทั้งหมดอย่างเช่นในปัจจุบันนี้ การกระทำหรือสิ่งเร้าต่าง ๆ จากภายนอก ไม่ว่าจะอยู่ที่กรุงเทพฯ เชียงใหม่ หรือแม้แต่จากญี่ปุ่น ไต้หวัน สิงคโปร์ ฯลฯ ก็มี

ผลมาถึงระดับหมู่บ้านได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยไม่ได้หมายความว่า โครงการหรือกิจกรรมในระดับหมู่บ้านและท้องถิ่น จะไม่มีผลต่อกระแสการย้ายถิ่นที่อยู่ของประชากร แต่กิจกรรมทั้งสองระดับนี้ จะทำงานประสพผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อ มีการทำงานที่ประสานสอดคล้องกันทั้งสองระดับอย่างต่อเนื่อง

1.2 การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชาวบ้าน หรือการกระทำใด ๆ ของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ค่อยมีระเบียบกฎเกณฑ์ตามแบบแผนของหน่วยงานภายนอก การนำเอาระเบียบ กฎเกณฑ์ จากหน่วยงานภายนอกมาใช้กับชาวบ้าน จะทำให้การทำงานเหล่านั้นไม่ได้ผล ดังตัวอย่างของกิจกรรมในงานวิจัยฉบับนี้ที่ชาวบ้านมีการจัดกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติโดยมีระบบเครือญาติและน้ำใจเป็นพื้นฐานร่วมกัน จึงทำให้งานเหล่านั้นดำเนินไปได้ด้วยดี ถึงแม้จะมีปัญหา อุปสรรคเกิดขึ้นระหว่างที่กิจกรรมดำเนินอยู่ กลุ่มก็สามารถใช้ระบบความมีน้ำใจและระบบเครือญาติในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

1.3 ผู้นำในชุมชนที่ไม่เป็นทางการเช่น ผู้อาวุโส อดีตผู้ใหญ่บ้าน หรือแม้แต่ผู้นำสตรีบางคน เป็นกำลังสำคัญในการทำงานกับชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการแม้จะมีบทบาทและอำนาจอย่างเป็นทางการ แต่มักจะไม่มีเวลาและความตั้งใจที่จะทำงานเหล่านี้มากนัก หลายคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและสินจ้างรางวัล มากกว่าการทำงานเพื่อชุมชนจริง บางคนใช้อำนาจในการข่มขู่ ขัดขวาง ล่วงเกิน การทำงานของกลุ่มต่าง ๆ เพราะเกรงว่าจะมาลดทอนอำนาจของตน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าเราจะสามารถมองข้ามบทบาทของผู้นำที่เป็นทางการไป วิธีการที่ได้ผลที่ผู้วิจัยใช้ คือการทำให้ผู้นำที่เป็นทางการรับรู้และยอมรับในกิจกรรมที่จะดำเนินการ แต่ในทางปฏิบัติต้องดึงผู้นำที่ไม่เป็นทางการที่มีความตั้งใจจริง เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านมาเข้าร่วมกิจกรรมตามความเหมาะสม และความสนใจของผู้นำนั้น ๆ

1.4 การจัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการที่จัดอย่างโดด ๆ มีผลน้อยมากต่อความพยายามที่จะแก้ไข

ปัญหาต่าง ๆ ในระดับชุมชน นอกเสียจากว่ากิจกรรมการศึกษาเหล่านั้นจะถูกบูรณาการเข้ากับกิจกรรมการพัฒนาอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น เมื่อชาวบ้านมีความต้องการและพร้อมที่จะจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน จึงค่อยจัดกลุ่มสนใจและให้สิ่งที่เป็นความรู้เรื่องการออมทรัพย์แก่ชาวบ้าน นอกจากนั้นการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนของหมู่บ้านจะต้องเป็นการจัดการศึกษาที่ดึงเอาปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งเป็นเรื่องใกล้ตัวมาพูดคุยในชั้นเรียน แต่ด้วยโครงสร้างของระบบการศึกษาและบุคลากรทางการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน คงจะทำให้การจัดการศึกษารูปแบบดังกล่าวเป็นไปได้ยาก

1.5 การจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้านของหน่วยงานต่าง ๆ จุดมุ่งหมายสูงสุดจะต้องไม่ใช่จัดตั้งขึ้นเพื่อระดมทุนเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องให้กองทุนเหล่านั้นเป็นกลไกในการเคลื่อนหรือสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมด้านอาชีพ ดังเช่นในงานวิจัยฉบับนี้ สามารถทำให้กองทุนเป็นกลไกในการคัดเลือกและสนับสนุนกิจกรรมอาชีพต่าง ๆ ของชุมชน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

สำหรับด้านการวิจัยนั้น จากกระบวนการและผลของการวิจัยที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอแนะแนวทางในการทำวิจัยดังนี้

2.1 การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือ PAR แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถเข้าร่วมกระบวนการได้ PAR เป็นกระบวนการที่สามารถสร้างเสริมศักยภาพให้แก่ชุมชน ช่วยให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการคิด วิเคราะห์ปัญหา กำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนร่วมลงมือแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกันได้ โดยเฉพาะเมื่อทำการวิจัยแบบ PRA โดยใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal) หรือ PRA เทคนิคการวางแผนการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Appreciation - Influence - Control) หรือ A-I-C มาเป็นเครื่องมือในการวิจัย

2.2 การเข้าใจโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำงาน การวิจัยควรจะพยายามทำความเข้าใจหรือเจาะลึกให้เข้าใจในส่วนนี้ก่อน เช่น โครงสร้างอำนาจของผู้นำในท้องถิ่น การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ การมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม การแสดงออกทางการเมือง การจัดการกับปัญหาความขัดแย้งในชุมชน เป็นต้น งานวิจัยในลักษณะเหล่านี้จะทำให้การทำงานในเรื่องที่ละเอียดอ่อน เช่นการย้ายถิ่น ปัญหาโสเภณี หรือเรื่องเอดส์ เป็นไปได้อย่างสะดวกและได้ผลดียิ่งขึ้น

2.3 ดังได้กล่าวมาแล้วว่า สาเหตุของการย้ายถิ่นนั้น มีทั้งมาจากปัจจัยต้นทาง และปัจจัยปลายทาง งานวิจัยที่เน้นเข้าใจปัจจัยปลายทาง จะช่วยให้เข้าใจการย้ายถิ่นได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเมืองไทยอย่างทุกวันนี้ งานวิจัยที่พยายามเข้าใจปัจจัยปลายทาง จะทำให้รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถวางแผนการปฏิบัติงานได้ถูกต้องตามความเป็นจริงมากขึ้น

2.4 ระบบการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะมีประสิทธิผลต่อความพยายามเพื่อการยับยั้งการย้ายถิ่นหรือไม่นั้น ขึ้นกับว่ากิจกรรมการศึกษานั้น ถูกออกแบบมาในลักษณะที่เป็นส่วนร่วมส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาชุมชนหรือไม่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการที่พยายามเข้าใจและวางแผนให้การศึกษาและกิจกรรมการพัฒนามีลักษณะบูรณาการและเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำงานพัฒนาชุมชนในภาพรวม และการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะปัญหาเรื่องการย้ายถิ่น การตกเขียว ปัญหาโรคเอดส์ ฯลฯ